

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Факультет філології
Кафедра загального та германського мовознавства

Паньків У.Л.

ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА

Розвиток лексичної системи мови

Фразеологія

САМОСТІЙНА РОБОТА

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Пояснювальна записка

Цілісна система лінгвістичної підготовки першокурсника починається із теоретичного курсу *Вступ до мовознавства*, що у міждисциплінарному поєднанні з іншими гуманітарними та педагогічними науками (філософією, археологією, історією, етнологією, літературознавством, педагогікою, методикою викладання, перекладознавством) посідає особливе місце у професійному становленні майбутніх філологів та учителів мови. Відповідно до *Робочого навчального плану* серед інших мов вивчається і *Латинська мова*. Взаємне використання отриманих студентами знань із названих дисциплін дають можливість усвідомити та зрозуміти особливості будови та функціонування мови як особливої структури зі складними системними зв'язками між основними рівнями та одиницями, формують осмислений підхід до мовних явищ, пояснення численних фонетичних, морфологічних та лексичних змін, що відбуваються у мові, наукового трактування уже відомих мовленнєвих фактів.

Однією із таких тем є *Розвиток лексичної системи мови*, яка ілюструє шляхи і способи запозичень з латинської мови, їх семантичну адаптацію у мові-реципієнті.

У посібнику пропонується перелік питань із названої теми, теоретичний матеріал про латинізми та їх семантичну адаптацію.

Пропонується Латинський лексичний мінімум із перекладом значень, який став етимологічним джерелом для виникнення латиномовних запозичень в українській та інших слов'янських мовах.

Також подаються відповідно до кожної граматичної теми з латинської мови *Dicta, proverbia, sententiae*, які мають відповідники у слов'янських мовах, відображають особливості життя та світогляду античних народів та стануть предметом численних студентських самостійних наукових розвідок із теми *Фразеологія*.

РОЗВИТОК ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ.

Перелік питань.

- 1.Зовнішні та внутрішні чинники змін лексичного складу мови.
- 2.Мова як віддзеркалення суспільних та історичних викликів сучасного глобалізованого світу.
- 3.Історична лексикологія: предмет дослідження та взаємодія з етимологією.
- 4.Архаїзми та історизми.
- 5.Причини актуалізації історизмів, зокрема у сучасній системі освіти.
- 6.Неологізми (лексичні, семантичні, авторські) як чинник динаміки структури мови.
- 7.Табу: причини виникнення та необхідність заміщення у мовленні.
- 8.Евфемізми: етимологія терміну, світоглядні підстави виникнення.
- 9.Запозичена лексика (класифікація та проблеми адаптації).
- 10.Специфіка засвоєння запозиченої лексики близькоспорідненими мовами.
- 11.Класичні (латинська і давньогрецька) мови як джерело виникнення та поповнення інтерлінгвального (інтернаціонального) лексичного фонду
- 12.Мовні контакти: прямі, опосередковані, природні та штучні. Контакткування близькоспоріднених слов'янських мов.
- 13.Явище мовної інтерференції.
- 14.Багатомовність, двомовність, білінгвізм, диглосія: питання диференціації та критерії виокремлення.
- 15.Сучасні суспільні зміни крізь призму засвоєння чужомовної лексики.
- 16.Явище мовного пуризму: pro et contra.
- 17.Територіальний діалект як джерело регіональних особливостей усного мовлення представників різних вікових груп

Лінгвістична термінологія: *лексикологія, історична лексикологія, етимологія, внутрішня форма слова, архаїзми, історизми, актуалізація лексики, неологізми, запозичення, лексичне запозичення, деетимологізація, калькування, семантична калька, мовні контакти, інтерференція, багатомовність, двомовність, білінгвізм, диглосія, мовний пуризм.*

Питання для контролю засвоєння матеріалу.

1. Назвіть позамовні чинники, що зумовлюють зміни у складі лексики природної мови.
2. Що є предметом вивчення *історичної лексикології*?
3. Дайте визначення *етимології*. Чи використовували ви у своїх дослідженнях інформацію цього розділу лінгвістики?
4. Що вам відомо про *народну етимологію*?
5. Чи поєднуються у наукових працях результати досліджень *історичної лексикології та етимології*?
6. Що розуміють під *внутрішньою формою слова*?
7. Як називається втрата словом своєї *внутрішньої форми*?
8. Чому у мові з'являється застаріла лексика?
9. Дайте визначення архаїзмів та історизмів. Назвіть їх спільні та відмінні функціональні критерії.
10. Чи можливе повернення у сучасне мовлення історизмів? З яких причин?
11. Які слова називають неологізмами?
12. Які різновиди неологізмів ви знаєте?
13. Чи впливають неологізми на метамову (термінологічну систему) науки? Якою мірою?
14. У яких сферах життєдіяльності людини поява неологізмів є найбільш виправданою?
15. Дайте приклади використання авторських неологізмів.
16. Охарактеризуйте шляхи появи у мові запозичень.

17. За якими критеріями відбувається класифікація запозичень?
18. Які мови є найпотужнішими джерелами лексичних запозичень у європейських мовах?
19. Дайте приклади штучних запозичень із латинської та давньогрецької мов. Чи можемо вважати їх інтерлінгвізмами?
20. Яких змін зазнають запозичені слова при їх адаптації у мові-реципієнті?
21. Як шляхи проникнення чужомовної лексики впливають на ступінь її засвоєння та сприйняття?
22. У яких лексикографічних джерелах найбільшою мірою фіксується запозичена лексика?
23. У чому полягають особливості запозичень із близькоспоріднених мов?
24. Чому виникає *мовний пуризм*? Які видатні українські мовознавці були його прихильниками?
25. Чи завжди позитивними є пуристичні тенденції у мові?
26. Як ви оцінюєте сучасну ситуацію із використанням запозиченої лексики у побутовому мовленні носіїв української мови?

Запозичена лексика будь-якої мови дуже різноманітна як із генетичного, так і з функціонального та структурного погляду. Її питома вага у системі кожної мови безперервно зростає внаслідок формування глобального інформаційного простору, суспільних та економічних процесів, спрямованих на світову інтеграцію, постійно збагачуючи словниковий склад сучасних мов та впливаючи на їхній розвиток. Одну з найчисленніших груп гетерогенної лексики у європейських мовах становлять запозичення з латинської мови. Вони є наслідком взаємодії мов, які характеризуються значним ступенем генетичної та часової віддаленості, і свідчать про потужність впливу античної цивілізації на формування новіших культур.

Виділяючи термін *лексичний латинізм* як об'єкт спеціального мовознавчого дослідження, треба зазначити, що це поняття не має ще сталого загальноприйнятого визначення. Дефініція цього терміна як одного із засобів поповнення лексичного складу мови залежить від різних методологічних настанов авторів та глибини класифікації запозичень. На основі генетичної класифікації доцільно визначати *лексичний латинізм* як лексичну одиницю латинського походження (незалежно від шляхів її запозичення), яка функціонує на певному етапі розвитку мови-реципієнта і, відповідно, зафіксована у словнику.

Найповніші лексикографічні джерела сучасної української літературної мови містять понад 3 тисячі латинізмів, що відбивають різні сфери життя українців. Практично всі тематичні групи лексики, що виділяються дослідниками при створенні тематичних класифікацій лексики окремої мови, представлені у писемних пам'ятках і, відповідно, словниках більшою чи меншою кількістю латинізмів. Особливо велика їх кількість зосереджена в українській суспільно-політичній лексиці.

Класичні мови протягом тривалого часу обслуговували різні соціально-економічні формації і завжди докладно відображали поняття відмінних ідеологічних систем і політичних структур. На характер і якість використання латинської мови завжди впливала свідомо орієнтація на

загальноєвропейські зразки суспільного буття. Засвоєння латинських лексем відбувалося в результаті переймання культурних зразків, суспільно-політичних моделей як необхідність у номінації чужих реалій.

Засвоєння запозиченого слова починається в момент його входження і триває протягом усього життя слова в новій мові. Аналіз латиномовних лексем здійснюється шляхом порівняння семантичних структур слів у відповідних мовах, використовуючи словникові дефініції, які наводяться в основних лексикографічних джерелах. Повнота і точність лексикографічної інтерпретації словникового складу і достовірність відбиття семантики частково обмежують можливості дослідників.

При вивченні історії формування і функціонального поширення лексики суспільного призначення слід враховувати становлення семантичної сутності лексем, їх зіставлення із соціальною реальністю. Українські лексикографічні джерела дають можливість простежити шлях розвитку значення латинських запозичень у мові-реципієнті. Лексема *акція* зафіксована в українських писемних пам'ятках XVI – XVII ст. із значеннями: “1) справа, судовий процес; 2) позов”. Таке ж значення має *акция* у білоруській мові в пам'ятках 1602 р., куди проникла з польської мови [3,46]. Г.Рибіцька подає такі значення слова *аксја* у старопольській мові: “1) дія, поступ, хід; 2) судова справа; 3) битва, сутичка” [8]. Така семантична структура цього польського латинізму частково відповідає структурі його етимона в мові-джерелі: лат. *actio* подається у словнику із 14 значеннями, серед яких: “1) рух; 2) дія, діяльність; 6) судовий процес, справа, позов”. У сучасній українській мові ця лексема має значення “дія, діяльність, спрямована на досягнення якої-небудь мети” [6,23].

Лексема *нацья* із значенням “народ, народність” зафіксована в білоруських писемних пам'ятках 1589 р. і є опосередкованим польською мовою запозиченням з латини: стп. *насуја* < лат. *natio* [3,32]. У російській мові лексема *нация* використовується з кінця XVII ст. спершу в дипломатичних колах, а пізніше – і в науковій літературі із значенням

“народ” з погляду мовної та етнічної належності, а також належності до відповідної держави. Дослідники вважають, що значення цієї лексеми “нація-держави”, у якому вона вживається в сучасній європейській та світовій практиці, запозичене з французької *nation* [7,101]. “Лексіконъ латинский” Є.Славинецького подає такі відповідники до лат. *natio* – “родъ, язык, страна”. В українській мові *нація* вживається в таких значеннях: “1) форма історичної спільності людей, що об’єднані між собою спільною мовою, походженням, територією, психологією, культурою, ментальністю, побутом тощо; 2) країна, держава”.

У сучасній українській мові слово *революція* має значення “докорінний переверот, глибокі якісні зміни в розвитку явищ природи, суспільства або пізнання”. На думку дослідників, це значення утвердилося у багатьох мовах під впливом французької мови (фр. *revolution*), хоча в останній слово зберігає також значення, успадковані від латинського етимона *revolutio*, а саме “рух по замкненій кривій, повний оберт мобільного тіла навколо власної осі” [7,101].

Лексикографи вважають, що лесема *адміністратор* проникла в українську мову в 1576 р. з польської із значеннями: “1) правитель, намісник, керівник; 2) заступник, намісник”. О.Булика встановлює наявність цього слова в білоруській мові з 1567 р: *администраторъ* < стп. *administrator* < лат. *Administrator* [3,22]. Лат. *administrator* – “ 1) розпорядник, керівник; 2) намісник “ [4,27]. В сучасній українській мові має значення “керівник установи, організації, підприємства”.

На характер протікання семантичного освоєння чужомовного слова діють одночасно кілька чинників. Перш за все це стосується особливості семантики самого запозичуваного слова: процес адаптації слів з конкретною семантикою, що позначає реалію, відсутню в мові-реципієнті, певним чином відрізняється від цього процесу в слові з абстрактним значенням. Не менш важливим чинником є вплив мови-джерела, а також мови-посередника, при чому цей вплив залишається дієвим до тих пір, поки мова-реципієнт перебуває у стані живих контактів з мовою, що дала колись нову словникову

одиницю. При засвоєнні ж латинських лексичних одиниць такий вплив відсутній, тому вагомішими є наслідки дії історичних джерел запозичення.

Час семантичної адаптації запозичень певним чином залежав від екстралінгвальних умов, зокрема, від соціально-політичних, економічних, культурних обставин життя народу, що здійснював запозичення. Ці чинники є особливо вагомими у формуванні суспільно-політичної лексики, де за багатьма лексемами стоїть відповідна дефініція, пов'язана з ідеологічною концепцією. Латинські запозичення, пристосовуючись до системи мови-реципієнта, проходили складний і тривалий шлях адаптації. Для деяких латинізмів цей процес триває досі, адже значення суспільствознавчих лексем визначається місцем позначуваних ними понять у відповідній концептуальній сфері.

Важливим явищем на цьому шляху є денотативно-конотативна переорієнтованість латинських лексичних одиниць. Маємо на увазі таку зміну у вживанні слів, коли лексеми, що раніше позначали зарубіжну або дорадянську дійсність, використовуються для номінації реалій українського життя початку ХХІ століття. Цей процес тісно пов'язаний зі зміною ідеологічних орієнтирів, оскільки перенесення західних реалій і понять на сучасний український ґрунт одночасно змінило оцінність багатьох із них. У новітні часи переорієнтована лексика значно розширила свої функції й охопила такі сфери, як політика та ідеологія, наука, освіта, виховання, адміністративне управління, керівництво, економіка, вона забезпечує вимоги державно-політичного життя нації. У складі такої лексики нами виявлено значну кількість латинських за походженням лексем. Вони розподіляються за такими лексико-семантичними групами:

- суспільні явища, пов'язані з ними ознаки, дії, стани: *інавгурація, нація, плебісцит, репатріація, реформа, репатріант, реформатор*;
- державне, адміністративне та громадське управління (зокрема, назви осіб, що його здійснюють): *губернатор, депутат, кандидат, міністр, резидент*;

- документи, що обслуговують сферу суспільних відносин: *декларація, конституція, ліцензія, патент*;
- державна та приватна матеріальна підтримка та сприяння: *дотація, компенсація, меценат, патрон, патронат, субсидія*;
- політичні партії та рухи: *аграрій, ліберал, фракція*;
- освіта, наука, виховання: *бакалавр, магістр, колегіум*;
- державний устрій, державні та громадські об'єднання: *унія, федерація, конфедерація*.

Деякі лексичні латинізми новітнього періоду стали надбанням сучасної української мови через посередництво мовленнєвої практики української діаспори США і Канади. Лінгвальні взаємини з іноземними мовами в діаспорі, з одного боку, і в Україні, з іншого, відрізняються інтенсивністю (діаспора – це щоденний контактний білінгвізм), екзистенційним тлом, попереднім соціолінгвальним досвідом та іншими особливостями [1]. Більшість емігрантів походили із західноукраїнських областей, що й зумовило наявність у мові цілої низки інтерференційних явищ польського походження, перенесених до неї із західноукраїнського варіанту літературної мови минулого століття. Латинські запозичення найчастіше використовуються представниками діаспори старшого віку, які народилися в Україні. Для більшості із них такі запозичення є звичним елементом рідної (галицької) говірки, отже, в досвіді користувачів мають відповідний статус. Ось кілька таких запозичень:

екзил – “вигнання” < лат. *exilium* - “1) вигнання, позбавлення батьківщини; 2) місце заслання; 3) вигнанці” [4,309];

інвазія – “вторгнення” < лат. *invasio* - “1) нашествя, напад; 2) насилля; 3) насильницьке захоплення” [4, 421];

інституція – “установа” < п. *instytucja*, англ. *institution* < лат. *institutio* “1) облаштування; 2) спосіб дії; 3) настанова, повчання, вказівка” [4,410];

квестіонувати – “брати під сумнів” < п. *questionowac*, англ. *question* < лат. *quaestio* – “пошуки, слідство, судовий розгляд” [4,641];

опінія – “думка” < п. *opinja*, англ. *opinion* < лат. *opinio* – “думка, погляд, репутація” [4,538].

Частина галицьких діалектних полонізмів має споріднені корені в англійській мові (дехто з дослідників їх умовно називає англо-полонізмами або латиноосновними полонізмами). Англійську мову вважають джерелом запозичення лексеми з латинським коренем у тому разі, коли вона взагалі відсутня в польській мові або вживається в ній з іншим значенням: *пресія* “тиск” < лат. *pressio*; *ревеляція* ”відкриття” < лат. *revelatio*. Отже, лексичні запозичення з латинської мови поширювалися в мові української діаспори через посередництво кількох історичних джерел, зокрема польської та англійської мов, що відбилося і на їх семантиці. Суспільно-політична лексика найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики подій, явищ, ознак. Якісне оновлення цієї частини словникового складу мови зумовлене переосмисленням тих чи інших реалій, а відповідно й висуненням на перший план у семантичній структурі слів соціально важливих (маркованих) значень.

Отже, семантичне засвоєння лексичних латинізмів є одним із найпереконливіших доказів їх тривалого вживання в лексичній системі мови-реципієнта. Воно свідчить також про включення латинських за походженням лексем до активного словникового запасу мови і про їх здатність нарівні з питомими словами виконувати комунікативну функцію у складі відповідних тематичних груп.

Рекомендована література.

1. Ажнюк Б.М. Слов’янські й неслов’янські запозичення в мові української діаспори. Мовознавство, 1998. № 2-3. С. 145-160.
2. Акуленко В.В. Головні історичні джерела лексичних інтернаціоналізмів в українській мові. О.О. Потебня і деякі питання сучасної славістики. Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1962. С.128-144.
3. Булыка А.М. Лексичныя запозычанні у беларускай мове XIV – XVIII стст. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. 256 с.

4. Дворецкий И.Х. Латинско – русский словарь. М : Русский язык, 1986. 840 с.
5. Дудок Р. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 358 с.
6. Литвинов В. Латинсько-український словник. К.: Українські пропілеї, 1998. 712 с.
7. Чередниченко О.І. Взаємодія мов, двомовність і мовленнєва культура. / Мови європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія. К. : Довіра, 1995. С. 99-110.
8. Rybicka H. Losy wyrazow obcych w jezyku polskim. Warszawa : PAN, 1976. 129 s.

Тема: Дієслово.

Лексичний мінімум

Coniugatio prima – Перша дієвідміна

accūso, āre	звинувачувати, оскаржувати
appello, āre	називати, оголошувати
confirmo, āre	зміцнювати, затверджувати
declāro, āre	оголошувати
guberno, āre	керувати, управляти
impero, āre	наказувати
libero, āre	звільняти
milito, āre	боротися, воювати
ministro, āre	служити
veto, āre	забороняти, заперечувати, не допускати
voco, āre	кликати, називати

Coniugatio secunda – Друга дієвідміна

augeo, ēre	збільшувати, помножувати
debeo, ēre	бути зобов'язаним
deleo, ēre	знищувати, руйнувати
habeo, ēre	мати, володіти
lateo, ēre	ховатися, бути скритим
pateo, ēre	бути відкритим, простягатися
respondeo, ēre	відповідати
video, ēre	бачити, дивитись

Coniugatio tertia – Третя дієвідміна

ago, ěre	робити, діяти, замишляти
constituo, ěre	встановлювати
contraho, ěre	укладати, погоджувати
corrumpo, ěre	псувати, спотворювати
credo, ěre	вірити, довіряти, вважати
defendo, ěre	захищати
divido, ěre	розділяти
intellego, ěre	розуміти
lego, ěre	читати, збирати
scribo, ěre	писати

Coniugatio quarta – Четверта дієвідміна

audio, ĩre	слухати, чути
------------	---------------

convenio, īre	збиратися, подавати позов
finio, īre	закінчувати, обмежувати
sentio, īre	думати, відчувати
servio, īre	служити, бути рабом, бути підвладним

Dicta, proverbia, sententiae

1. Vivēre est militāre – Жити значить боротися.
2. Vivēre est cogitāre – Жити значить думати.
3. Aliud est tacēre, aliud – celāre. – Одна справа – мовчати, а інша – (приховувати) замовчувати.
4. Dum spiro, spero. – Доки живу, надіюсь.
5. Contra spem spero. – Без надію сподіваюсь.
6. Divīde et impēra. – Розділяй і пануй.
7. Dicēre non est facere. – Говорити не значить робити.
8. Dicēre pro et contra. – Висловлюватись за і проти.
9. Qui guaerit, reperit. – Хто шукає, той знаходить.
10. Qui tacet, consentit. – Хто мовчить, той погоджується.
11. Cum tacent, clamant. – Коли мовчать, кричать (Мовчки висловлюють незгоду).

Тема: Іменники першої відміни.

Лексичний мінімум

Genus femininum

causa, ae f	причина, судова справа
charta, ae f	папір, лист, документ
concordia, ae f	згода, однотайність
culpa, ae f	провина, помилка
disciplina, ae f	дисципліна, наука, вчення
doctrina, ae f	вчення, доктрина
familia, ae f	сім'я, родина
gloria, ae f	слава
historia, ae f	історія
ignorantia, ae f	незнання
iniuria, ae f	несправедливість
iurisprudentia, ae f	правознавство
iustitia, ae f	правосуддя
memoria, ae f	пам'ять
nox, ae f	школа, збиток, провина, кара
patria, ae f	батьківщина
persona, ae f	особа
sententia, ae f	думка, вислів, рішення, судовий вирок
querella, ae f	скарга
tabula, ae f	таблиця, дошка
terra, ae f	земля, країна
victoria, ae f	перемога

Genus masculinum

agricola, ae m	землероб, селянин
collēga, ae m	товариш, колега
nauta, ae m	мореплавець
poēta, ae m	поет
pirata, ae m	пірат

Dicta, proverbialia, sententiae

1. Nulla est doctrīna sine linguā Latina. – Немає науки без латинської мови.
2. Historia est magistra vitae. – Історія – це вчителька життя.
3. Ibi victoria, ubi concordia. – Там перемога, де згода.
4. Terra incognīta. – Невідома земля.
5. Tabula rasa. – Чиста дошка.

6. Amicitia vitam ornat. – Дружба прикрашає життя.

7. Pecunia non olet. – Гроші не пахнуть.

8. Charta non erubescit. – Папір не червоніє.

9. Vita est via. – Життя – це дорога.

Тема: Іменники другої відміни

Лексичний мінімум

Genus masculinum

arbiter, tri m	суддя, законодавець
ager, gri m	поле, земля
advocatus, i m	адвокат, захисник
barbārus, i m	варвар, чужинець
camerarius, ii m	скарбник, судовий урядник
catalōgus, i m	перелік, реєстр
deus, i m	бог
domīnus, i m	господар
filius, ii m	син
iurisperītus, i m	законодавець, правознавець
magister, tri m	вчитель
minister, tri m	служитель, урядовець
notarius, ii m	писар, нотаріус
peregrinus, i m	мандрівник, чужинець
plebeus, i m	людина незнатного роду
popūlus, i m	народ
reus, i m	відповідач, потерпілий
servus, i m	раб
vulgus, i m	натовп, юрба
vir, viri m	муж, герой, воїн

Genus neutrum

actum, i n	акт, документ
acta	журнал засідань законодавчих зборів
arbitrium, ii n	судження, рішення
argumentum, i n	доказ
consilium, ii n	нарада, згода, рішення
consortium, ii n	спільність, єдність
consultum, i n	постанова, рішення
decrētum, i n	ухвала, рішення
documentum, i n	свідчення, доказ, документ
edictum, i n	закон, едикт
exilium, ii n	вигнання, заслання
factum, i n	вчинок, зроблене, дія, факт
forum, i n	площа, ринок, майдан
fundamentum, i n	основа

furtum, i n	крадіжка, обман, хитрість
mancipium, ii n	власність, майно
officium, ii n	обов'язок, служба, посада
Pactum, i n	угода, договір
privilegium, ii n	пільга, винятковий закон, перевага
signum, i n	знак, сигнал, печатка
suffragium, ii n	голосування, виборчий голос, виборче право
testamentum, i n	заповіт
testimonium, ii n	свідчення, доказ, свідоцтво

Dicta, proverbia, sententiae

1. Anno Domini (a. D)– Року Божого (тобто від Різдва Христового)
2. Anno mundi (a.m.)– Року від створення світу.
3. Aut cum scutō, aut in scutō.– Або зі щитом, або на щиті.
4. De mortuis aut bene, aut nihil.– Про мертвих або добре, або нічого.
5. Per aspēra ad astra.– Через терни до зірок.
6. Sine irā et studiō.– Без гніву і пристрасті (об'єктивно).
7. Non scholae, sed vitae discimus. – Ми вчимося не для школи, а для життя.
8. Accepto damno stulti sapiunt. – Зазнавши шкоди, дурні мудрішають.
9. Accusare nemo se debet, nisi coram Deo. – Ніхто не повинен самого себе звинувачувати, хіба тільки перед Богом.

Тема: Прикметники першої та другої відміни.

Лексичний мінімум

adversus, a, um	протилежний, ворожий, несприятливий
aliēnus, a, um	чужий
antiquus, a, um	стародавній
bonus, a, um	добрий
optīmus, a, um	найкращий
clarus, a, um	славний
domestīcus, a, um	домашній, внутрішній
generōsus, a, um	шляхетний
honestus, a, um	чесний
humānus, a, um	людський
incognītus, a, um	невідомий
iustus, a, um	справедливий
liber, ěra, ěrum	вільний
magnus, a, um	великий
maxīmus, a, um	найбільший
malus, a, um	поганий, злий
pessīmus, a, um	найгірший
miser, ěra, ěrum	бідний, нещасний
multus, a, um	численний
plurīmi, ae, a	найчисленніші
parvus, a, um	малий
minīmus, a, um	найменший
privātus, a, um	приватний
publīcus, a, um	громадський
Romānus, a, um	римський
Latinus, a, um	латинський
urbānus, a, um	міський
varius, a, um	різний

Dicta, proverbia, sententiae

1. Male parta male dilabuntur. – Погано розпочате, погано й скінчиться.
2. Malitia est acīda; est mali anīmi affectus. – Злість огидна; вона є виявленням злої душі.
3. Dona clandestina sunt semper suspiciōsa. – Таємні дарунки завжди підозрілі.
4. Dolus malus. – Злий намір.
5. Metus est malus magister. – Страх – поганий учитель.

6. Alter ego. – Друге я.

7. Inter nos. – Між нами, по секрету.

8. Omnia mea mecum porto. – Усе своє ношу зі собою.

Тема: Іменники третьої відміни

Особливі зауваження з латинської граматики

До третьої відміни належать іменники усіх трьох родів з різними закінченнями в називному відмінку, які у родовому відмінку однини закінчуються на -is.

На відміну від попередніх відмін, форми *nominativus singularis* недостатньо для того, щоб визначити практичну (словотвірну) основу іменника, від якої утворюються похідні відмінкові форми, інші частини мови та, відповідно, правнича лексика в європейських мовах. Для цього необхідно знати повну форму іменника в родовому відмінку однини. Тому у словниковій формі завжди перед закінченням -is подається ще й кінцева частина основи.

Якщо іменник закінчується на голосний, то для утворення генетива від називного відмінка відкидається кінцевий голосний звук і додається частина зі словникового запису, наприклад: *natio, ōnis f* народ, нація.

Якщо іменник закінчується на приголосний звук, то від номінатива відкидаються дві кінцеві літери і теж додається частина словникової форми, наприклад:

iudex, ĩcis m суддя

Для односкладових іменників *genetivus singularis* фіксується повністю:

lex, legis f закон.

Лексичний мінімум

Genus masculinum

<i>actor, ōris m</i>	діюча особа, позивач
<i>auctor, ōris m</i>	творець, засновник, опікун
<i>consul, ulis m</i>	консул, голова Римської республіки
<i>codex, ĩcis m</i>	стовбур, книга, звід законів
<i>heres, ēdis m</i>	спадкоємець
<i>homo, ĩnis m</i>	людина
<i>honor, ōris m</i>	честь, посада, пошана
<i>imperator, ōris m</i>	полководець, вождь

iudex, īcis m	суддя
miles, ītis m	воїн, солдат
mos, moris m	звичай, характер, неписаний закон
pontifex, īcis m	служитель храмів, верховний жрець
praetor, ōris m	міський суддя, претор
rex regis m	цар, правитель
victor, ōris m	переможець

Genus femininum

actio, ōnis f	дія, діяльність, судовий процес
caritas, ātis f	любов, пошана, милосердя
civitas, ātis f	державна, громадянство
condicio, ōnis f	умова, стан
confessio, ōnis f	свідомість, визнання
imago, īnis f	зображення, образ
lex, legis f	закон, правова норма
maiestas, ātis f	авторитет, велич
natio, ōnis f	народ, нація
occasio, ōnis f	випадок, привід, нагода
oratio, ōnis f	промова, виступ
regio, ōnis f	лінія, кордон, ділянка, область
servitus, utis f	рабство, повинність
veritas, ātis f	істина, правда

Genus neutrum

caput, ītis n	голова, столиця, розділ, глава книги
corpus, ōris n	тіло, сутність, звід (прав)
crimen, īnis n	провина, злочин
foedus, ēris n	союз, договір, угода
ius, iuris n	право, правосуддя, закон, суд
nomen, īnis n	ім'я, назва, титул, звання
tempus, ōris n	час, пора, обставини

Dicta, proverbia, sententiae

1. Ius est ars boni et aequi. – Право – це наука добра і справедливості.
2. Ius gentium. – Право народів, міжнародне право.
3. Ius vita necisque. – Право життя і смерті.
4. Ius Romānum. – Римське право.
5. Ius civitātis. – Право громадянства.

6. *Leges Draconis.* – Закони Дракона. (Дуже суворі закони, які за будь-який, навіть найменший злочин, передбачали смертну кару)
7. *Leges figendi et refigendi consuetudo periculosissima est.* – Звичка встановлювати і потім переробляти закони є найнебезпечнішою.
8. *Legibus omnes servimus, ut liberi esse possimus (Cicero).* – Ми підкоряємося законам для того, щоб бути вільними.
9. *Libertas est potestas faciendi id, quod iure licet.* – Свобода – це можливість робити те, що дозволено по праву.
10. *Mors civilis.* – Громадянська смерть (позбавлення всіх громадянських прав).
11. *Necessitas omnem legem frangit (Seneca).* – Необхідність ламає всі закони.
12. *Nemo est supra legem.* – Ніхто не стоїть над законом.
13. *Certa stant omnia lege.* – Все підкоряється певному закону.
14. *Conscientia mille testes.* – Совість – тисяча свідків.
15. *Currit tempus contra desides et sui iuris contemptores.* – Час працює проти недбайливих і тих, хто не піклується про свої права.
16. *Dormiunt aliquando leges, nunquam moriuntur.* – Хоча закони іноді сплять, вони ніколи не вмирають.
17. *Iustitia non novit patrem nec matrem; solum veritatem spectat iustitia.* – Правосуддя не знає ні батька, ні матері; правосуддя бачить тільки істину.
18. *Lex punit mendicium.* – Закон карає неправду.
19. *Lex videt iratum, iratus legem non videt.* – Закон бачить розгніваного, розгніваний не бачить закону.
20. *Politiæ legibus, non leges politiis adaptandæ.* – Політика має узгоджуватися із законами, а не закони із політикою.

Тема: Прикметники третьої відміни

Лексичний мінімум

brevis, e	короткий
civīlis, e	громадянський, державний, політичний
constans, āntis	постійний, сталий
elegans, āntis	витончений
grandis, e	величезний
legālis, e	правовий, законний
mortālis, e	смертний
naturalis, e	природний
nobilis, e	знаменитий, знатний, благородний
officiālis, e	службовий, посадовий
sapiens, entis	розумний
vulgaris, e	простонародний, звичайний

Dicta, proverbia, sententiae

1. Omnia peccata paria sunt. – Усі злочини схожі між собою.
2. Vigilantibus et non dormientibus, leges sunt scriptae. – Закони написані для тих, хто пильнує, а не дримає.
3. Reperit Deus nocentem. – Бог знаходить винного.
4. Feminae ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotae sunt. – Жінки є усуненими від усіх громадських та державних обов'язків.
5. Ad impossibilia lex non cogit. – Закон не вимагає неможливого.
6. Ad turpia nemo obligatur. – Ніхто не може примушуватися до ганебних дій.
7. Est autem vis legem simulans. – Насильство також може маскуватися під право.
8. Nemo sapiens, nisi patiens. – Ніхто не є розумним, якщо він не є терплячим.
9. Omne initium difficīle est. – Всякий початок важкий.
10. Primus inter pares. – Перший серед рівних.

Тема: Ступені порівняння прикметників

Суплетивні ступені порівняння прикметників

Суплетивними називаються ступені порівняння, які утворюються від різних основ:

Positīvus	Comparativus	Superlatīvus
bonus, a, um добрий	melior, melius кращий	optimus, a, um найкращий
malus, a, um поганий	peior, peius гірший	pessimus, a, um найгірший
magnus, a, um великий	maior, maius більший	maximus, a, um найбільший
parvus, a, um малий	minor, minus менший	minimus, a, um найменший
multus, a, um численний	plures, plura численніші	plurimi, ae, a найчисленніші

Dicta, proverbia, sententiae

1. Mores maiōrum. – Звичаї предків. Звичаєве право.
2. Malum consilium consultōri pessimum est. – Лихий намір проти того й повертається, хто його замислив.
3. Maxima illicebra est peccandi impunitātis spes. – Найбільша спокуса злочину міститься у сподіванні на безкарність.
4. Maximus erroris populus magister. – Найбільшим майстром робити помилки є народ.
5. Gravior multo poena vidētur, quae a miti viro constituitur. – Набагато важчим здається те покарання, яке призначається м'якою людиною.
6. Perditissima republica plurimae leges. – Чим ближче до загибелі держава, тим більше у ній законів.
7. Aequior est dispositio legis, quam hominis. – Закон вирішує справедливніше, ніж людина.
8. Aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiozem. – Справедливо, щоб ніхто не наживався на стражданнях іншого.
9. Amicus Plato, sed magis amica veritas. – Платон друг, але істина дорожча.
10. Salus populi suprema lex. – Благо народу – найвищий закон.
11. Vona fama divitiis est melior. – Добра слава краща, ніж багатство.
12. Vona valetudo multo melior est, quam maximae divitiae. – Добре здоров'я набагато краще, ніж найбільше багатство.
13. Reputatio est vulgaris opinio, ubi non est veritas. – Репутація – це суспільна думка, в якій немає істини..

14. *Consultor homīni tempus utilissīmus.* – Час – найкорисніший порадник для людини.
15. *Honores mutant mores, sed raro in meliōres.* – Почесті змінюють характер, але рідко на краще.
16. *Usus magister optimus.* – Досвід – найкращий вчитель.
17. *Veterrīmus amicus optimus est.* – Найдавніший друг – найкращий.
18. *Cupido atque ira consultores pessimi.* - Пристрасть і гнів – найгірші порадики.
19. *Annus superior semper melior.*-.Минулий рік завжди кращий.
20. *Bona opinio hominum tutior pecunia est.* - Добра думка людей надійніша за гроші.
21. *Firmissima est inter pares amicitia, inter dominum et servum nulla amicitia est.*
- Між рівними прязнь найміцніша; між хазяїном і рабом дружби немає.

Тема: Четверта відміна іменників

Лексичний мінімум

adventus, us, m	прихід, прибуття
casus, us, m	падіння, випадок, відмінок
consensus, us m	згода, однотайність
contractus, us m	договір, угода
cultus, us m	культура, спосіб життя
effectus, us m	виконання, дія, наслідок, результат
exitus, us m	вихід, мета, загибель
fructus, us m	плід, фрукт
genu, us m	коліно, покоління
gradus, us m	крок, ступінь
iussus, us m	наказ
lapsus, us m	помилка
manus, us f	рука
progressus, us m	рух уперед, розвиток, успіх
ritus, us m	обряд, звичай
senatus, us m	сенат
sensus, us m	відчуття
spiritus, us m	душа, віяння, натхнення
usus, us m	користування, досвід, практика

Dicta, proverbialia, sententiae

1. A casu ad casum. – Від випадку до випадку.
2. Manus manum lavat. – Рука руку миє.
3. Domus propria – domus optima. – Власний дім – найкращий.
4. Usus magister optimus est. – Досвід – найкращий учитель.
5. E fructu arbor cognoscitur. – Дерево пізнається за плодом.

Тема: П'ята відміна іменників

Лексичний мінімум

dies, ei m,f	день, термін
fides, ei m	віра
granicies, ei m	межа
series, ei m	ряд, ланцюг
species, ei m	вид, вигляд, краса
quies, ei m	спокій
res, rei f	річ, предмет, справа
spes, rei f	надія

Dicta, proverbia, sententiae

1. *Maxima illicebra est peccandi impunitatis spes.* – Найбільша спокуса злочину полягає у сподіванні на безкарність.
2. *Fundamentum iustitiae est fides (Cicero).* – Основою справедливості є довіра.
3. *Sublata veneratione magistratuum respublica ruit.* – З утратою поваги до суддів руйнується держава.
4. *Rerum suarum quilibet est moderator et arbiter.* – Кожен є вершителем і господарем власних справ.
5. *Res est misera, ubi ius est vagum et incertum.* – Погані справи там, де закон мінливий і неповний.

Тема: Часи доконаного виду активного стану

Dicta, proverbia, sententiae

1. *Dixi et animam levavi.* – Я сказав і полегшив душу (зняв тягар з душі).
2. *Veni, vidi, vici.* – Прийшов, побачив, переміг.
3. *Feci, quod potui, faciant meliora potentes.* – Я зробив все, що міг, нехай інші зроблять краще.
4. *Fuimus Troes, fuit Ilium.* – Були ми колись троянцями, була Троя (усе минуло без вороття).
5. *Amici, diem perdididi!* – Друзі, я втратив день (не зробив жодної доброї справи).
6. *Felix, qui potuit rerum cognoscere causas (Vergilius).* – Щасливий, той, хто зміг пізнати природу речей.

Тема: Займенники

Dicta, proverbia, sententiae

1. De mortuis aut bene, aut nihil. – Про мертвих або добре, або нічого.
2. Homo sum, humāni nihil a me aliēnum puto. – Я людина, і вважаю, що ніщо людське мені не чуже
3. Duo cum faciunt idem, non est idem. – Коли двоє роблять те саме, виходить не те саме.
4. Nosce te ipsum. – Пізнай самого себе.
5. Qui scribit, bis legit. – Той, хто пише, двічі читає.
6. Quod licet Iovi, non licet bovi.- Те, що дозволено Юпітеру, не дозволено бикові.
7. Faber est quisque suae fortunae. – Кожен є ковалем своєї долі.
8. Nemo amat, quem timet. – Ніхто не любить того, кого боїться.
9. Fide, sed cui fides, vide. – Довіряй, але дивись, кому довіряєш.
10. Nihil agenti dies longus est. – Тому, хто нічого не робить, день тягнеться довго.
11. Cui bono? Cui prodest? – Кому на користь? Кому вигідно?
12. Suum cuique.- Кожному своє.
13. Historiam nescire, hoc est semper puerum esse (Cicero). – Не знати історії, значить завжди бути дитиною.
14. Tempora mutantur et nos mutamur in illis. – Часи змінюються і ми змінюємося разом з ними.
15. Ille dolet vere, qui sine teste dolet (Ovidius). – Страждає насправді той, хто страждає без свідка.

Тема: Числівники

Dicta, proverbia, sententiae

1. Una hirundo non facit ver. – Одна ластівка весни не робить.
2. Duobus litigantibus tertius gaudet. – Коли двоє сперечаються, третій радіє.
3. Conscientia – mille testes. – Совість – тисяча свідків.
4. Vox unius – vox nullius. – Один голос – не голос.
5. Primus inter pares. – Перший серед рівних.
6. Tertium non datur. – Третього не дано.
7. Summa sedes non capit duos. – Найвище становище не терпить (одночасно) двох осіб.
8. Post cenam stabis aut mille passus meabis. – Після обіду стій, або відміряй тисячу кроків.
Sunt tria damna domus : imber, mala femina, fumus. – Є три нещастя дому: дощ, погана жінка і вогонь.

ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА

- 1.Звонська Л.Л., Шовковий В.М. Латинська мова. К. : Книга, 2003. 528 с.
- 2.Лексикон античної словесності /За ред. М. Борецького і В.Зварича. Дрогобич: Коло, 2014. 688 с.
- 3.Оленич Р. М. Латинська мова. 2-е вид.,. Львів : Світ, 2001. 350 с. виправлене
- 4.Яковенко Н.М., Трипуз В.М. Латинська мова : підручник. К. :Знання, 2005. 360 с.

ДОПОМІЖНА

- 1.Енциклопедичний словник класичних мов / За ред. Л.Л.Звонської. К.: ВПЦ “Київський університет”, 2015. 464 с.
- 2.Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Із скарбниці античної мудрості. К. :Вища шк., 1994. 351 с.
- 3.Литвинов В.Д., Скорина Л.П. 500 крилатих латинських висловів. Тексти. Латино-український словник + англійські, німецькі, французькі, іспанські відповідники. К. : Індоевропа, 1993. 321 с.

ПЕРЕКЛАДНІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- 1.Литвинов В.Д. Латинсько-український словник. К. :Українські пропілеї, 1998. 710 с.
- 2.Скорина Л.П., Скорина О.А. Латинсько-український, українсько-латинський словник. Київ : Обереги, 2004. 447 с.